

BISERICA „SF. NICOLAE DINTR-O ZI” – DATE ANTROPOLOGICE

Mihai Constantinescu^{**}

Mihaela Culea^{*}

Cuvinte cheie: *București, perioada medievală-modernă, oase umane, paleopatologie.*

Keywords: *Bucharest, Medieval-modern period, human remains, paleopathology.*

Rezumat: *Cercetările arheologice realizate în 1971 și între 2006-2007 la Biserica „Sf. Nicolae Dintr-o zi”, situată în București, pe strada Academiei, nr. 22 au scos la lumină 84 de complexe funerare, majoritatea provenind din interiorul bisericii, databile între a doua jumătatea secolului al XVI-lea și începutul secolului al XIX-lea. Dintre acestea, 26 de complexe funerare (20 de morminte și 6 reînhumări) au fost analizate antropologic, lotul studiat fiind tipic din punct de vedere demografic pentru cimitirele medievale și moderne din proximitatea bisericilor bucureștene. Numărul mai redus de sub-adulți din cadrul lotului este legat, probabil, de selecția osemintelor de către arheolog pentru analiză, fiind evidentă și o selecție a oaselor pentru reînhumare, oasele membrelor și calotei fiind cel mai des reprezentate. Afecțiunile dentare, deficiențele nutritive, urme de infecții, osteoartrita și fracturile sunt cele mai des întâlnite leziuni patologice în lotul analizat.*

Abstract: *The archaeological researches carried out in 1971 and during the 2006-2007 period at the Bucharest “Sf. Nicolae Dintr-o Zi” Church (St. Nicholas From a Day Church), 22 Academiei Street, revealed 84 funerary complexes, most of them inside the church, datable from the second half of the 16th century, to the beginning of the 19th century. Out of these, twenty-six complexes (twenty tombs and six re-burials) were anthropologically analyzed, with the studied sample being, from the demographic point of view, typical of the medieval and modern cemeteries in the vicinity of Bucharest churches. The scant number of subadults in the batch is probably due to the archaeologist’s selection of skeletons for anthropological analysis, a selection of re-buried bones becoming also obvious, the bones of limbs and skull cap often being presented in greater quantity. Dental diseases, nutritional deficiencies, traces of infections, osteoarthritis and fractures are the most common pathological lesions in the analyzed sample.*

Cercetările arheologice realizate de-a lungul timpului în zona centrală a Bucureștiului, în jurul monumentelor religioase, au scos la iveală numeroase resturi osteologice umane, cele mai multe provenind din epoca medievală și modernă. Dintre aceste descoperiri, doar o parte au făcut obiectul unor analize antropologice, iar despre caracteristicile biologice ale populației medievale

*Institutul de Antropologie „Francisc I. Rainer”.

**Universitatea din București.

a Bucureștiului s-au scris și mai puține rânduri¹. Mai consistente sunt datele antropologice despre cimitire din satele de câmpie aflate în zona periferică a orașului, unele sate devenind cartiere ale orașului². Explicația rezidă în principal în starea de conservare a osemintelor, cele din cimitirele sătești au fost, în general, cercetate sistematic, provenind din morminte individuale, cu oasele bine conservate, în vreme ce osemintele aflate în preajma monumentelor au fost frecvent afectate de distrugerii cauzate de construcții funerare sau edilitare noi, reînhumări și au fost cercetate de cele mai multe ori prin săpături de salvare³.

Unul dintre monumentele orașului unde au apărut numeroase morminte și resturi osteologice umane în urma unor săpături de salvare este și Biserica „Sf. Nicolae Dintr-o zi”, situată pe strada Academiei, nr. 22 (44°43'68.86" N 26°09'92.34" E). Biserica, inițial o construcție de lemn ridicată în sec. al XVII-lea, a fost refăcută cu zid de cărămidă la începutul sec. al XVIII-lea, ulterior trecând prin refaceri și restaurări succesive dictate de evenimente nefericite prin care a trecut sau de necesitatea conservării monumentului⁴. Pe baza descoperirilor numismatice din morminte s-a presupus chiar existența unui locaș de cult mai vechi, care funcționa în a doua jumătate a secolului al XVI-lea și în care au încetat înmormântările abia în sec. al XIX-lea⁵. Primele cercetări arheologice au fost realizate în 1971 de Aristide Ștefănescu, care a sondat partea sudică a bisericii, unde menționează și un mormânt având o boltă de cărămidă⁶. Cercetări mai ample, prilejuite de noi lucrări de restaurare au fost efectuate între 2006-2007 în interiorul bisericii și pe latura de nord. Acestea au fost coordonate de G. Mănușu-Adameșteanu și au scos la iveală 69 de morminte în interior și 14 în exteriorul bisericii⁷. Presupunem că numărul descoperirilor funerare era mult mai însemnat, probabil reînhumări, morminte păstrate doar parțial, oase dispartate, fapt sugerat de autorii cercetării prin menționarea unui număr însemnat de descoperiri monetare din mormintele deranjate⁸.

Metode de lucru

Pentru analizele demografice au fost utilizate doar datele prelevate de la indivizii din morminte, deoarece pentru reînhumări sau osemintele depuse în gropile funerare nu am avut suficiente date referitoare la contextul lor de descoperire. În cazul fiecărui complex funerar a fost urmărită starea de conservare⁹ și reprezentare a scheletelor în proporții de la 0 la peste 75%¹⁰. Au fost urmărite transformările tafonomice ale suprafeței oaselor (fragmentări post mortem ale oaselor, distrugerea suprafeței acestora etc.)¹¹. Determinarea sexului s-a realizat

1. Constantinescu, Soficar 2014; Constantinescu *et alii* 2015; Soficar *et alii* 2015; Diana 2015; Andreica *et alii* 2016; Soficar *et alii* 2018.

2. Botezatu, Ștefănescu 1970; Georgescu 1976, 1979, 1992; Ion, Culea 2011; Popovici 1964, 1966, 1973, 1975; Popovici, Udrescu 1974.

3. Mănușu-Adameșteanu *et alii* 2012, p. 190; Diana 2015, p. 43-46; Marcu Istrate *et alii* 2015, p. 17.

4. Mănușu-Adameșteanu, Velter 2011, p. 293-394; Mănușu-Adameșteanu *et alii* 2014, p. 74-77.

5. Mănușu-Adameșteanu, Velter 2011, p. 296; Mănușu-Adameșteanu *et alii* 2014, p. 80.

6. Ștefănescu 1981, p. 271-272.

7. Mănușu-Adameșteanu, Velter 2011, p. 294-295; Mănușu-Adameșteanu *et alii* 2014, p. 78.

8. Mănușu-Adameșteanu, Velter 2011, p. 295.

9. Connell, Rauxloh 2003.

10. Adaptat după Mays *et alii* 2002, table 1.

11. Stodder 2008; Byers 2005.

utilizând caracterele craniene¹² și post-craniene¹³, iar estimarea vârstei sub-adulților s-a realizat pe baza suturii epifizelor¹⁴ și lungimii diafizelor¹⁵. În cazul adulților, pentru estimarea vârstei am utilizat uzura dentară¹⁶, gradul de închidere al suturilor craniene¹⁷, evoluția capetelor sternale ale coastelor¹⁸, evoluția simfizelor pubice și suprafețelor auriculare¹⁹. În lipsa indicatorilor de mai sus, s-au folosit transformările degenerative ale segmentelor scheletice păstrate²⁰. Observațiile de paleopatologie au fost realizate pe baza unor volume specifice²¹, pentru determinarea staturilor adulților²² și sub-adulților²³ am utilizat metode viabile pentru populația studiată, iar datele metrice au fost prelevate după metodele cunoscute în literatură²⁴.

Fig. 1. M 4 în cursul cercetării.

Materialul osteologic

În 2013, din cele 84 de morminte menționate în rapoartele de cercetare, au fost aduse pentru analiză la Institutul de Antropologie „Fr. I. Rainer” din București, oseminte din 26 de complexe funerare, după notele de șantier, toate provenind din săpăturile realizate în interiorul

-
12. Soficaru *et alii* 2014.
 13. Buikstra, Uberlaker 1994; Bruzek 2002.
 14. Schaefer, Black 2009.
 15. Scheuer *et alii* 2000.
 16. Brothwell 1981.
 17. Meindl, Lovejoy 1985.
 18. Loth, Ișcan 1989.
 19. Buikstra, Uberlaker 1994.
 20. Ubelaker 1980, p. 60-62, fig. 77, 81.
 21. Ortner 2003; Waldron 2009.
 22. Pearson 1899.
 23. Visser 1998.
 24. Bräuer 1988, p. 160-232; Buikstra, Uberlaker 1994, p. 74-84.

bisericii. Dintre acestea, șase erau reînhumări (Tab.1). În nouă dintre mormintele individuale au fost identificate și resturi osteologice provenind de la alți indivizi (Tab. 2) decât cei care apăreau în fotografia de șantier corespunzătoare fiind, probabil, ridicate în diferite etape ale cercetării sau aflându-se în groapa sau proximitatea gropii defuncțiilor.

Oasele nu prezintă urme de intervenție antropică postmortem, nici chiar cele rezultate din reînhumări, dovadă că mutarea osemintelor s-a realizat în trecut, majoritatea rupturilor și fragmentărilor fiind produse în cursul cercetării de teren. De altfel, mare parte din lipsurile diferitelor segmente scheletice sunt cauzate de intervențiile moderne. În puține cazuri, osemintele, mai ales oasele neregulate, plate și epifizele oaselor lungi au suprafața exfoliată sau sunt distruse de umiditatea din sol. În unele cazuri, precum M 4, avem cazuri de pseudopatologie în urma distrugerilor postmortem (Fig. 1). Individul din acest mormânt are cubitusul și radiusul drept secționate în treimea distală a diafizelor cu un obiect tăios (Fig. 2), aparent o tăietură peri mortem, dar în fapt este rezultatul secționării mormântului de o construcție ulterioară. În cazul lui M 7, falanga proximală trei dreapta și peroneul drept, la jumătatea diafizei, sunt pigmentate cu verde de la un obiect de metal, pigment asemănător fiind vizibil și pe fragmentele de coaste ale unui sub-adult reînhumat în M 19.

Fig. 2. M 4 oasele antebrațului drept (detaliu al treimii distale în partea dreaptă).

Demografie

În cadrul lotului analizat, au fost determinate șapte schelete de sex masculin, patru de sex feminin, iar nouă sunt indeterminabile. Dintre acestea, 14 provin de la indivizi adulți și șase de la sub-adulți, fiind vorba despre indivizi cu vârste relativ tinere, care nu depășeau 50 de ani (Tab. 1). Dacă avem în vedere și indivizii identificați în grupurile de oase reînhumate sau resturile de schelete din mormintele analizate, 39 de indivizi (Tab.2) pot fi adăugați la totalul scheletelor identificate.

Nr. mormânt	Sex	Vârsta	Statură	Os utilizat	Nr. mormânt	Sex	Vârsta	Statură	Os utilizat
M 4	M	23.4-28	-	-	M 38	ind.	30-50	-	-
M 5	ind.	1-2 ani	76,33±12,4	Femur stg.	M 39	Reînhumare			
M 6	ind.	10-11 ani	122,7±12,4	Femur stg.	M 40	ind.	14-18	-	-
M 7	M	33-42	159,45±4,8	Femur stg.	M 41	Reînhumare			
M 8	F	35-45	-	-	M 42	Reînhumare			
M 12	ind.	30-50	-	-	M 43	ind.	15-20	-	-
M 13	Reînhumare				M 46	Reînhumare			
M 14	F	34-38	158,83±3,9	Humerus stg.	M 50	ind.	35-50	-	-
M 15	M	18-19	-	-	M 53	Reînhumare			
M 19	M	34-38	161,43±4,8	Femur dr.	M 54	F	15-21	-	-
M 20	F	39.4	-	-	M 60	ind.	4-5	96,2±12,4	Femur stg.
M 24	M	30-40	-	-	M 62	M	33-44	171,63±4,8	Femur dr.
M 35	ind.	33-46	-	-	M 63	M	30-40	-	-

Tab. 1. Sex, vârstă și staturi (în cm) în lotul analizat.

Patologie

Afecțiunile dentare sunt cel mai des întâlnite patologii în cadrul lotului analizat, deși numărul de dinți și poziții dentare observabile este mic datorită fragmentării și recuperării parțiale a osemintelor. Un sub-adult din M 6 avea două carii la dentiția deciduală, una dispusă distal la 54²⁵ și alta medial la 55. De asemenea, pe partea posterioară a ramului mandibular și pe partea anterioară a maxilarului drept, apar urme de micro-porozitate activă deasupra dintelui 16. Deși diagnosticul diferențial ar putea sugera inclusiv scorbutul drept cauză de apariție a acestei infecții, localizarea, dimensiunile și aspectul acestora sugerează mai degrabă o infecție dentară activă care, probabil, a provocat decesul individului prin generalizarea infecției în corp.

În cadrul lotului analizat, procentul de dinți permanenți pierduți ante mortem este de 17,04%, cel de dinți cariati este de 6,66%, iar abcesele dentare au fost în procent de 7,81% din pozițiile de dinți permanenți. Cariile și abcesele apar cu precădere pe maxilar (88,88%), distribuția lor fiind însă similară procentual pe ambele părți ale maxilarului și mandibulei. Cel mai des apar cariile interproximale (77,77%), situate preponderent distal, în câte un caz apărând carii situate bucal și oclusal. Cariile au afectat în procente egale molarii și premolarii, într-un singur caz apărând o carie dispusă distal la un incisiv central, pe când abcesele apar la toate categoriile de dinți în procente similare, dar sunt majoritare (72,72%) pe maxilar.

Resorbția osului alveolar, cariile, abcesele și tartrul dentar, semne ale unei igiene dentare și alimentații precare sunt asociate în aproape toate cazurile. Din cei 14 adulți prezenți, cinci (35,71%) au fost afectați în diferite proporții de resorbția alveolară și tartru (M 7, M 14, M 15, M 19, M 63), gradul mai accentuat de resorbție a osului alveolar fiind asociat întotdeauna cu prezența unui număr mai însemnat de carii și abcese (ex. M 7, 14) și nu neapărat cu o vârstă mai înaintată.

25. Pentru identificarea dinților am utilizat standardul ISO 3950, al FDI World Dental Federation.

Din patru indivizi care aveau incisivii și caninii păstrați, unul a avut afectați toți acești dinți de cel puțin două linii de hipoplazia emailului dentar (M 15), iar un altul (M 54) a avut doar o linie de hipoplazie pe caninii și incisivii mandibulari.

Atunci când a putut fi înregistrată, prezența osteoartrozei a variat, cel mai puțin afectate fiind vertebrele cervicale (33,33%), în vreme ce articulațiile membrelor superioare și inferioare, cele ale mâinilor și picioarelor, fiind cele mai afectate.

Cribra orbitalia apare la indivizii din M 6 și 24, un procent de 25% din totalul de înregistrări, pe când *cribra cranii* apare la M 16, 15, 54, în procent de 42,85% din totalul de înregistrări.

Osteoperiostita apare doar la indivizii adulți, precum ulna dreaptă a individului din M 7, femurul drept și tibia stângă a femeii din M 8 sau tibiile individului din M 50. În acest din urmă caz, spre deosebire de ceilalți doi indivizi, pare să fie vorba despre o infecție severă, cu îngroșarea accentuată a oaselor, depunere de os nou reactiv, cauzele putând fi multiple (infecții locale, boli infecțioase etc.), însă dificil de identificat din cauza stării de reprezentare a scheletului (deși apar în fotografia de șantier, coxalele, femurele și peroneele nu ne-au parvenit sau sunt reprezentate sub 25% din totalul oaselor).

Urme de *osteoartroză* apar la indivizii adulți din M7, 8, 14, 19, 24, 54, 62 și 63, fără o prevalență la o anumită categorie de sex sau vârstă, fiind afectate toate epifizele păstrate, deformările mai accentuate fiind mai des prezente la articulațiile membrelor inferioare și cele ale umărului și cotului. M 14 este unul dintre indivizii cu afecțiuni artrozice mai accentuate, două dintre vertebrele toracice și trei dintre vertebrele lombare prezintă noduli Schmorl, iar corpul vertebral al vertebrei lombare doi prezintă în partea superior anterioară a corpului, urmele unei fracturi vindecate (posibil hernie de disc).

Fig. 3. M 7, treimea distală a cubitusului drept, cu urme de fractură vindecată și osteoartroză.

Partea dreaptă a osului nazal al individului înmormântat în M 7 prezintă o *fractură* transversală, realizată prin lovire cu un corp contondent. Lovitura a venit probabil dinspre anterior spre posterior, a dus la o deformare semnificativă a osului care este complet vindecată și nu prezintă urme de infecție. Ulna dreaptă prezintă în treimea distală a diafizei urmele unei fracturi (probabil dispusă transversal), rezultat fie al unei căzături fie al parării unei lovituri (Fig. 3). Zona fracturată este vindecată, fără urme de infecție, oasele fiind aliniate, dar cu un calus osos semnificativ (16,40x14,61 mm cubitusul drept/12,29x12,01 mm în aceeași zonă a cubitusului stâng).

La M 4 antebrațul drept prezintă urma unei afecțiuni, cubitusul fiind puternic curbat pe direcția anterior-posterior în vreme ce radiusul păstrează curbura naturală spre lateral (Fig.2). Diagnosticul diferențial este dificil de stabilit căci lipsesc cea mai mare parte a oaselor de pe partea stângă, distrusă de o construcție ulterioară, iar cele drepte sunt fragmentate. Partea distală

a oaselor antebrăzului a fost secționată în vechime, probabil cu ocazia construcției zidului amintit anterior, iar epifizele proximale ale cubitusului și radiusului au fost fragmentate cu ocazia excavării, căci în fotografia de șantier erau prezente. Având în vedere că pare a fi singurul os deformat în acest fel, un traumatism vindecător²⁶ sau o curbare congenitală²⁷ par a fi cele mai credibile diagnostice.

1	2	3	4	5	6	7	8	9
M 4	Mormânt	6	6 I	2 adulți ¹ /4 subadulți	18	1	10	28
M 5	Mormânt	3	3 I	2 adulți/1 subadult	0	0	0	3
M 6	Mormânt	1	1 I	1 adult	0	0	0	1
M 8	Mormânt	3	3 I	2 adulți/1 subadult (1,5-2,5 ani)	9	0	3	9
M 13	Reînhumare	4	2 M/2 I	3 adulți/1 subadult	7	4	14	11
M 19	Mormânt	3	3 I	2 adulți/1 subadult	15	4	20	3
M 20	Mormânt	2	1 F/1 I	1 adult/1 subadult (15-18 ani)	1	0	4	5
M 35	Mormânt	2	2 I	2 subadulți (unulnăscut)	0	0	8	1
M 39	Reînhumare	2	2 I	2 adulți	5	0	7	12
M 40	Mormânt	1	1 I	1 adult	0	0	0	1
M 41	Reînhumare	2	2 I	2 adulți	1	0	0	3
M 42	Reînhumare	4	4 I	3 adulți/1 subadult	0	0	0	6
M 46	Reînhumare	3	3 I	2 adulți/1 nounăscut (0,6-1 an)	10	0	5	10
M 53	Reînhumare	2	1 M/1 F	2 adulți	6	3	1	6
M 60	Mormânt	1	1 I	1 adult	1	1	0	0

1. Nou născut (0-1 an); Sub-adult (1-18 ani); Adulți (peste 18-20 de ani).

Tab. 2. Complexe funerare cu oase/schelete reînhumate (1. Nr. complex funerar; 2. Tip complex; 3. Număr minim de indivizi; 4. Sex; 5. Vârsta; 6. Oase plate; 7. Oase scurte; 8. Oase neregulate; 9. Oase lungi).

Discuții

Cercetarea necropolelor urbane din preajma unor monumente religioase este un demers dificil, de cele mai multe ori limitat de diverși factori obiectivi. Caracterul cercetării arheologice, limitările date de amploarea proiectelor de restaurare, de construcțiile edilitare moderne, constrângerile financiare, spațiul insuficient al instituțiilor abilitate pentru depozitarea osemintelor și artefactelor, tradițiile religioase locale și spațiul redus în care au avut loc înmormântări pe o durată lungă de timp, sunt doar o parte din factorii care au limitat cunoașterea tradițiilor funerare din Bucureștiul medieval și modern. Din cunoștințele noastre,

26. Bowden 1974.

27. Vezi o discuție despre cazuri clinice la Eady *et alii* 1991.

nicio necropolă medievală bucureșteană nu a fost cercetată și mai ales publicată exhaustiv, astfel că, loturi mici precum cel de la Biserica „Sf. Nicolae Dintr-o zi” sau mai consistente, precum cel contemporan din proximitate, de la Biserica Sf. Sava din Piața Universității²⁸, constituie un material documentar important pentru cunoașterea populației urbane medievale și moderne. Documentația antropologică este direct legată de constrângerile cercetării arheologice în cazul necropolelor urbane. Deși osemintele sunt bine conservate, scheletele sunt de foarte multe ori incomplete, fragmentate, amestecate și drept urmare, dificil de analizat.

Este comun necropolelor urbane prezența oaselor dispartate sau a reînhumărilor în morminte, în proximitatea lor, în spațiul dintre morminte etc., lotul de la Biserica „Sf. Nicolae Dintr-o zi” nefăcând notă discordantă. Deși reprezintă doar o fracțiune din puținele morminte cercetate în zona bisericii, se poate observa că unele dintre morminte găzduiau resturi de la unul sau mai mulți indivizi diferiți de ultimul defunct depus (Tab. 2). Este vorba, probabil, de morminte de familie, pentru că cel puțin la nivelul lotului studiat, nu pare a exista o selecție pe criterii de sex sau vârstă a indivizilor depuși. În schimb, există o selecție a osemintelor pentru reînhumare. Oasele lungi (ale membrilor superioare și inferioare în special) și oasele plate (dintre acestea predominând fragmentele de frontal, parietale și occipital) sunt majoritare, fie că este vorba despre resturi de schelete în morminte, fie de reînhumarea unor oseminte (Tab. 2).

Din punct de vedere demografic, lotul analizat pare a fi tipic pentru necropolele medievale și moderne urbane cu mortalitate non-violentă. Lotul are un număr redus de sub-adulți care, probabil, nu reflectă o realitate demografică, ci este mai degrabă rodul selecției arheologice a oaselor păstrate pentru analiză. De asemenea, sub-adulții par a fi fost mai des afectați de deranjamentele postmortem, deoarece apar mai des printre reînhuși și oasele aflate în interiorul sau din proximitatea gropilor funerare (Tab. 2).

Patologia identificată nu este ieșită din comun față de alte loturi urbane bucureștene, afecțiunile dentare, urmele de infecție, deficiențele nutritive, fracturile fiind descoperiri comune în majoritatea necropolelor bucureștene analizate antropologic²⁹ dar și în necropolele medievale în general³⁰. Totuși, în cazul Bisericii „Sf. Nicolae Dintr-o zi”, din cauza lotului redus numeric, recuperării parțiale și fragmentării post mortem a oaselor, leziunile sunt mai reduse procentual față de alte cazuri.

Bibliografie / Bibliography

Andreica et alii 2016: L. Andreica, M. Constantinescu, M. Culea, C. Radu, A. Soficaru, *Urme de violență în perioada medievală. Cimitirul Mănăstirii Sf. Sava din București*, Peuce S.N., 14, 2016, p. 371–403.

Byers 2005: S. N. Byers, *Forensic anthropology laboratory manual: a textbook (2nd ed.)*, Boston, Pearson Allyn & Bacon, 2005.

Botezatu, Ștefănescu 1970: D. Botezatu, G. Ștefănescu, *Caracterizarea antropologică a scheletelor din cimitirul feudal de la Cernica (sec. XVII – XVIII e.n.)*, Studii și Cercetări de Antropologie, 18, 1970, 2, p. 181–191.

28. Soficaru et alii 2015.

29. Vezi spre exemplu Georgescu 1979, Ion et alii 2011, Soficaru et alii 2015.

30. Marcu Istrate et alii 2015, p. 163-180.

- Bowden 1974:** S Bowden, *Traumatic bowing of the forearm in children*, Journal of Bone&Joint Surgery, 56, 1974, 3, p. 611–616.
- Bräuer 1988:** G. Bräuer, Osteometrie, în R. Knussman, I. Schwidetzky, H. W. Jurgens, G. Ziegelmayer (Hrsg.), *Anthropologie. Handbuch der vergleichenden Biologie des Menschen*, Stuttgart – New York, 1988, Band I, p. 160–232.
- Brothwell 1981:** D. R. Brothwell, *Digging up bones. The excavation, treatment and study of human skeletal remains*, 3rd edition, Oxford University Press, 1981.
- Bruzek 2002:** J. Bruzek, *A Method for Visual Determination of Sex, Using the Human Hip Bone*, American Journal of Physical Anthropology, 117, 2002, p. 157–168.
- Buikstra, Uberlaker 1994:** J.E. Buikstra, D.H. Ubelaker, *Standards for data collection from human skeletal remains*, Arkansas Archaeological Survey Research Series 44, 1994, Fayetteville.
- Connell, Rauxloh 2003:** B. Connell, P. Rauxloh, *A Rapid Method for Recording Human Skeletal Data*, Museum of London Report, 2003.
- Constantinescu, Soficaru 2014:** M. Constantinescu, A. Soficaru, *Raport antropologic privind osemintele umane descoperite în anul 2014 în Biserica Sf. Gheorghe Nou*, în G. Mănuclu-Adameșteanu (coord.), *Mărturia Brâncovenești*, București, 2014, p. 376–402.
- Constantinescu et alii 2015:** M. Constantinescu, E. Gavrilă, S. Greer, A. Soficaru, D. Ungureanu, *Fighting to the death: weapon injuries in a mass grave (16th-17th century) from Bucharest, Romania*, International Journal of Osteoarchaeology, 27, 2015, 1, p. 106–118. DOI: 10.1002/oa.2450.
- Diana 2015:** A. Diana, *București Biserica Albă 2012. Analiza antropologică*, în G. Mănuclu-Adameșteanu (coord.), *Istoria orașului București. 6. Cercetări arheologice la Biserica Sf. Nicolae "Albă"*, București, 2015, p. 40–47.
- Eady et alii 1991:** J. L. Eady, J. E. Lundquist, R. E. Grant, A. Nagel, D. D. Kim, *Congenital bowing of the ulna and aggressive fibromatosis*, Journal of the National Medical Association, 83, 1991, 11, p. 978–982.
- Georgescu 1976:** L. Georgescu, *Necropola feudală de la Grozăvești*, Studii și cercetări de Antropologie, 18, 1976, p. 11–13.
- Georgescu 1979:** L. Georgescu, *Considerații antropologice privind populația medievală din Câmpia Română*, MCA, 13, 1979, p. 407–410.
- Georgescu 1992:** L. Georgescu, *Necropole medievale din Câmpia Română secolele XIV-XVI. I – Populația rurală*, CA, 9, 1992, p. 91–95.
- Ion, Culea 2011:** A. Ion, M. Culea, *Monede descoperite la biserica Sf. Nicolae „Dintr-o Zi”*, în G. Mănuclu-Adameșteanu (ed.), *O jumătate de veac în slujba istoriei Bucureștilor. Omagiu prof. dr. Panait Ion Panait la 80 de ani*, vol. II, București, 2011, p. 293–333.
- Loth, Ișcan 1989:** S.R. Loth, M.Y. Ișcan, *Morphological assessment of age in the adult: the thoracic region*, în M.Y. Ișcan (ed.), *Age Markers in the Human Skeleton*, Springfield, 1989, p. 105–135.
- Marcu Istrate et alii 2015:** D. Marcu Istrate, M. Constantinescu, A. Soficaru, *The Medieval Cemetery from Sibiu-PiațaHuet/Hermannstadt. Archaeology, Anthropology, History*, Tübinger Forschungen zur historischen Archäologie Band 6, Verlag Dr. Faustus, 2015.
- Mănuclu-Adameșteanu, Velter 2011:** G. Mănuclu-Adameșteanu, A.-M. Velter, *Monede descoperite la biserica Sf. Nicolae „Dintr-o Zi”*, în *O jumătate de veac în slujba istoriei Bucureștilor. Omagiu prof. dr. Panait Ion Panait la 80 de ani*, vol. II, București, 2011, p. 293–333.
- Mănuclu-Adameșteanu et alii 2012:** G. Mănuclu-Adameșteanu, R.I. Popescu, E.F. Gavrilă, C. Mitroi, C. Nestorescu, A. Măgureanu, *102. București. Punct: Piața Universității*, în M.V. Angelescu (ed), *CCA. Campania 2011*, București, 2012, p. 188–191.
- Mănuclu-Adameșteanu et alii 2014:** G. Mănuclu-Adameșteanu, C.-M. Vintilă, I. Poll, *Biserica Sf. Nicolae „Dintr-o Zi” din București, ctitorie a doamnei Marica Brâncoveanu, Cercetări arheologice (2006-2007)*, în G. Mănuclu-Adameșteanu (coord.), *Istoria orașului București. 5. Mărturia brâncovenești*, București, 2014, p. 74–93.

- Mays et alii 2002:** S. Mays, M. Brickley, N. Dodwell, *Human bones from archaeological sites: guidelines for producing assessment documents and analytical reports*, London, English Heritage/BABAO, 2002.
- Meindl, Lovejoy 1985:** R. S. Meindl, C. O. Lovejoy, *Ectocranial Suture Closure: A Revised Method for the Determination of Skeletal Age at Death Based on the Lateral-Anterior Sutures*, *American Journal of Physical Anthropology*, 68, 1985, 57–66.
- Ortner 2003:** D.J. Ortner, *Identification of pathological conditions in human skeletal remains* (2nd ed.), San Diego, 2003.
- Pearson 1899:** K. Pearson, *IV. Mathematical contributions to the theory of evolution. -V. On the reconstruction of the stature of prehistoric races*, *Philosophical Transactions of the Royal Society of London*, 193, 1899, p. 169–244.
- Popovici 1964:** I. Popovici, *Necropola feudală de la Străulești-București, secolele XV-XVI. Date antropologice*, *Studii și cercetări de Antropologie*, 1, 1964, p. 47–52.
- Popovici 1966:** I. Popovici, *Așezarea feudală de la Străulești-București cimitirul II – secolele XV – XVI*, *Studii și Cercetări de Antropologie*, 3, 1966, 1, p. 17–26.
- Popovici 1973:** I. Popovici, *Cimitirele de la Străulești secolele XIV-XVI. Analiză demografică*, *Studii și Cercetări de antropologie*, 10, 1973, 1, p. 15–21.
- Popovici 1975:** I. Popovici, *Contribution a l'étude de la carie dentaire chez des populations féodales roumaines*, *Annuaire roumain d'anthropologie*, 13, 1975, p. 7–9.
- Popovici, Udrescu 1974:** I. Popovici, S. Udrescu, *Date demografice comparative asupra unor populații medievale din Cîmpia Română în secolele XIV-XVIII*, *Studii și cercetări de Antropologie*, 11, 1974, 1, p. 3–6.
- Schaefer et alii 2009:** M. Schaefer, S. Black, L. Scheuer, *Juvenile Osteology: A Laboratory and Field Manual*, London, Elsevier, 2009.
- Scheuer, Black 2000:** L. Scheuer, S. Black, *Developmental Juvenile Osteology*, London, Academic Press, 2000.
- Stodder 2008:** A.L. Stodder, *Taphonomy and the nature of archaeological assemblages*, în M.A. Katzenberg, S.R. Saunders (eds.), *Biological anthropology of the human skeleton*, 2nd ed., Wiley-Liss, 2008, p. 71–114.
- Soficaru et alii 2014:** A. Soficaru, M. Constantinescu, M. Culea, C. Ionică, *Evaluation of Discriminant Functions for Sexing Skulls from Visually Assessed Traits Applied in the Rainer Osteological Collection (Bucharest, Romania)*, *HOMO – Journal of Comparative Human Biology*, 65, 2014, 5, p. 464–75. DOI: 10.1016/j.jchb.2014.08.004.
- Soficaru et alii 2015:** A.D. Soficaru, M. Constantinescu, C. Radu, M. Culea, L. Andreica, *Date antropologice preliminare privind osemintele umane din necropola bisericii Sf. Sava (Piața Universității, București)*, *RCAN*, I, 2015, p. 229–255.
- Soficaru et alii 2018:** A.D. Soficaru, C. Ionică, M. Constantinescu, M. Enyedi, *Altered shapes, same people: Scaphocephaly in the early modern Bucharest*, *HOMO - Journal of Comparative Human Biology*, 69, 2018, p. 176–187. <https://doi.org/10.1016/j.jchb.2018.08.001>.
- Ștefănescu 1981:** A. Ștefănescu, *Biserica dintr-o zi*, *CAB*, 3, 1981, p. 271–272.
- Visser 1998:** E.P. Visser, *Little waifs: estimating child body size from historic skeletal material*, *International Journal of Osteoarchaeology*, 8.6, 1998, p. 413–423.
- Ubelaker 1980:** D.H. Ubelaker, *Human Skeletal Remains*. Washington DC, 1980.
- Waldron 2009:** T. Waldron, *Palaeopathology*. Cambridge University Press, 2009.

Lista figurilor și a tabelelor / List of figures and tables

Figura 1. M 4 în cursul cercetării.

Figure 1. Grave 4 upon excavation.

Figura 2. M 4 oasele antebrațului drept (detaliu al treimii distale în partea dreaptă).

Figure 2. Grave 4, the right forearm bones (detail of the distal third on the right side).

Figura 3. M 7, treimea distală a cubitusului drept, cu urme de fractură vindecată și osteoartroză.

Figure 3. Grave 7, the distal third of the right forearm having a healed parry fracture and osteoarthritis.

Tabel 1. Sex, vârstă și staturi (în cm) în lotul analizat.

Table 1. Sex, age and statures (in cm) in the analyzed assemblage.

Tabel 2. Complexe funerare cu oase/schelete reînhumate (1. Nr. complex funerar; 2. Tip complex; 3. Număr minim de indivizi; 4. Sex; 5. Vârstă; 6. Oase plate; 7. Oase scurte; 8. Oase neregulate; 9. Oase lungi).

Table 2. Funerary complexes with reburied bones or skeletons (1. No. of the funeral complex; 2. Type of complex; 3. Minimum number of individuals; 4. Sex; 5. Age at death; 6. Flat Bones; 7. Short bones; 8. Irregular bones; 9. Long bones).